

Anna Kozłowska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

 <https://orcid.org/0000-0001-7465-9316>

Jeszcze o wpływie użytkowników na kształt polszczyzny

Wprowadzenie

Kwestia relacji między idiolektami a tzw. polszczyzną ogólną to klasyczny problem historii języka. W polskiej lingwistyce był on sprowadzany najczęściej do pytania o ewentualny wpływ wielkich pisarzy na język i żywo dyskutowany niemal przez cały XX wiek. Po stronie zwolenników tezy o istnieniu oddziaływania wybitnych użytkowników na polszczyznę opowiedzieli się m.in.: Władysław Nehring, Kazimierz Nitsch i Witold Taszycki (np.: Nehring 1900; 1910; Nitsch 1913; Taszycki 1949); pewien zakres wpływu, ograniczony najczęściej do leksyki, frazeologii, metaforyki, norm i zwyczajów stylistycznych, a także postawy użytkowników wobec języka, przyjmowali: Zenon Klemensiewicz, Stanisław Urbańczyk, Maria Renata Mayenowa, Stanisław Rospond, Teresa Skubalanka i Bogdan Walczak (np.: Klemensiewicz 1959; Urbańczyk 1960; Mayenowa 1953; Rospond 1972; Skubalanka 1984; Walczak 2001). Zdecydowanie negatywne stanowisko zajął w tym sporze Mieczysław Karaś, wedle którego „oddziaływanie pisarzy na kształtowanie się języka ogólnego (w jego mówionej i pisanej formie) jest żadne” (Karaś 1976: 25). Uczony docenił natomiast znaczącą rolę wybitnych autorów w rozwoju polskiego języka artystycznego.

Choć dyskusja o roli indywiduum w kształtowaniu języka „zbiorowiskowego” (Klemensiewicz 1961) w ogólniejszym ujęciu odżyła jeszcze na początku XXI wieku za sprawą ankiety dotyczącej wpływu Jana Pawła II na polszczyznę,

zaprojektowanej przez Stanisława Mikołajczaka i przeprowadzonej w 2009 roku wśród 37 lingwistów (Mikołajczak 2011), a w pracach poświęconych poszczególnym autorom można odnaleźć okazjonalne wzmianki dotyczące ich roli w kształtowaniu się polszczyzny¹, we współczesnym językoznawstwie zagadnienie to straciło w jakiejś mierze swą poznawczą atrakcyjność i w zasadzie rzadko bywa podejmowane jako ogólny problem badawczy — znalazło ono raczej miejsce w repertuarze problemów historycznych, niebudzących już wielkich kontrowersji. Niewykluczone, że na jego marginalizacji zaważyła zmiana paradygmatu myślenia o relacji języka autora i języka ogólnego, wyrażająca się przede wszystkim w akcentowaniu kreatywności tego pierwszego, traktowaniu go jako struktury (przynajmniej w znacznym stopniu) świadomie konstruowanej, wyzyskującej rozmaite możliwości, jakie daje język etniczny. W efekcie centralną kategorią organizującą najnowsze badania nad językiem pisarza i jego relacją wobec języka ogółu jest nie tyle wpływ, ile adaptacja. Jak trafnie zauważyła Ewa Sławkowa, „niekoniecznie [...] już dziś pytamy, co **język pisarza** wnosi do polszczyzny, ale przeciwnie — chcemy się przede wszystkim dowiedzieć, jak ją zagospodarowuje, jak się nią żywi, jak ją spożytkowuje dla swoich celów” (Sławkowa 2009b: 40).

Czy omawianą tu kwestię rzeczywiście należy uznać za zamkniętą? W moim pojęciu nie, i to co najmniej z dwóch powiązanych ze sobą względów: po pierwsze, dystans

¹ Ostatnio do problemu wpływu Adama Mickiewicza na polszczyznę odniósł się np. Tadeusz Lewaszkiewicz, polemizujący z przywołanymi powyżej poglądami Karasia i Urbańczyka: „Można się zgodzić, że Mickiewicz tylko minimalnie oddziaływał na normalizację wymowy wyrazów (np. przejście dwuzgłoskowego *-yja, -ija* w jednozgłoskowe *-ja*) oraz porządkowanie fleksji (np. podobna do stanu dzisiejszego repartycja końcówek dopełniacza l. poj. rzeczowników męskich *-a* i *-u*) [...], ale w zakresie wzbogacania, upowszechniania i normalizacji słownictwa ma jednak spore i do tej pory niedocenione zasługi” (Lewaszkiewicz 2021: 494–495). Wedle poznańskiego badacza oddziaływanie Mickiewicza na ogólnopolski repertuar leksyki najlepiej uchwycił Andrzej Bańkowski, który umieścił w swoim — niepełnym przecież — słowniku etymologicznym aż 390 wzmianek o słownictwie poety (Lewaszkiewicz [w druku]).

.....

czasowy dzielący nas od intensywnych dyskusji na temat wpływu jednostek na polszczyznę i związane z nim obniżenie temperatury sporu stwarzają szansę, aby na spokojnie przyjrzeć się obecnym w nim argumentom i na nowo ocenić ich wagę, w tym oczywiście ich aktualność i ewentualne ograniczenia; po drugie, w ostatnim okresie ujawniły się nowe czynniki — zarówno metodologiczne, jak i związane z uwarunkowaniami komunikacji — które mogą ukazać rozważane kwestie w nowym świetle. Niektóre z nich były już wprawdzie wstępnie sygnalizowane w wybranych pracach (o czym jeszcze będzie mowa), ale nie doczekały się one całościowej prezentacji i — co szczególnie istotne — nie zaowocowały wnioskami o charakterze metodologicznym. Wypełnieniu tej znaczącej luki ma służyć niniejsza wypowiedź.

Sposób rozumienia języka

Nie sposób pominąć faktu, że większość dotychczasowych rozpoznań dotyczących relacji idiolektu i języka etnicznego była oparta na założeniach, które niejako *a priori* odmawiały jednostce udziału w kształtowaniu języka zbiorowości lub co najwyżej zakładały bardzo ograniczony zakres takiego oddziaływania. Mam tu na myśli przede wszystkim zaproponowaną przez Ferdynanda de Saussure'a koncepcję języka jako faktu z natury społecznego, znajdującego się „poza jednostką, która sama nie może ani go stworzyć, ani zmodyfikować” (Saussure de 2002: 42). W ramach takiego paradygmatu mieści się — w sposób deklarowany bądź implicytny — znacząca większość przywoływanych powyżej prac, a siła autorytetu wielkiego genewczyka często zamyka drogę wszelkim ideom, które mogłyby w jakimkolwiek stopniu kwestionować czy nawet modyfikować jego tezy. Pierwszym, wstępnym postulatem warunkującym nowe spojrzenie na interesującą nas kwestię powinno być zatem uświadomienie sobie fundamentów dotychczasowych przekonań i dopuszczenie do głosu innych sposobów myślenia o miejscu języka pojedynczego użytkownika wśród fenomenów

mowy². W tym kontekście jest niezwykle istotne, że we współczesnej lingwistyce nie brakuje również ujęć odmiennie projektujących relację idiolekt–język zbiorowości i akcentujących w niej rolę jednostek. Przypomnę, że zwolennikami indywidualistycznej koncepcji języka byli między innymi: Wilhelm von Humboldt³, młodogramatycy, psychologisci epoki przedstrukturalistycznej, np. Jan Baudouin de Courtenay⁴, a nawet niektórzy strukturaliści, jak Charles Hockett⁵. Prymarność języka indywiduum (rozumianego nie jako konkretna jednostka, ale jako użytkownik modelowy, idealny reprezentant klasy mówiących) wobec języka zbiorowości silnie podkreślał Noam Chomsky. Przekonanie o społecznym charakterze języka kwestionuje także główny nurt kognitywizmu, twierdząc, że „istnieją jedynie idiolektety [...], które posiadają pewną część wspólną, umożliwiającą porozumiewanie się” (Grzegorzczkowska 1993: 114).

Wskazane powyżej przywiązanie badaczy do de Saussure'owskiej wizji języka prowadziło często także do zawężania pola obserwacji jedynie do faktów ściśle systemowych,

² Na marginesie warto zauważyć, że tradycyjna interpretacja projektu de Saussure'a, odmawiająca językowi jednostki wszelkiego znaczenia, a nawet w ogóle kwestionująca jego istnienie, wcale nie wydaje się oczywista w świetle oryginalnych pism genewczyka. Więcej na ten temat w artykule: Kozłowska [w druku].

³ Por. następujące stwierdzenie Humboldta: „Jeśli zatem języki [...] są tworam i narodów, mimo to pozostają przecież samodzielny mi tworam i indywiduów, mogą bowiem być wytwarzane tylko w każdej jednostce, tylko tak jednak, że każdy zakłada zrozumienie ze strony innych, a wszyscy czynią zadość temu oczekiwaniu” (Humboldt von 2001: 92).

⁴ Por. np. takie stwierdzenie de Courtenay'a: „Mamy tyle języków polskich indywidualnych, czyli jednostkowych, ile jest głów, mieszczących w sobie polskie myślenie językowe. [...] Nazwę *język polski* czy też *mowa polska* stosujemy do fikcji realnie nie istniejącej [...]; nauka zaś tworzy sobie pojęcie zbiorowo-jednostkowego języka polskiego na podstawie mniej lub więcej dokładnej analizy przypuszczalnie podobnych, czyli zbliżonych do siebie jednostkowych myśleń językowych, oraz mniej lub więcej podobnych do siebie sposobów uzewnętrzniania i odbierania, czyli przejmowania (percypowania) tych jednostkowych myśleń językowych” (Courtenay de 1984: 19).

⁵ Dla Hocketta „język [...] jest zbiorem mniej lub bardziej podobnych idiolektów” (Hockett 1968: 369).

tj. leksykalnych i gramatycznych, które rzeczywiście wykazują stosunkowo (a w przypadku gramatyki — bardzo) niską podatność na jakiegokolwiek wpływy najwybitniejszych nawet użytkowników. Wprawdzie niektórzy z autorów przywoływanych powyżej prac wskazywali inne możliwe sfery oddziaływania pisarzy, związane np. z normami i zwyczajami stylistycznymi, a także z postawami mówiących wobec języka, jednak na ich myśleniu, a tym samym na kształcie ostatecznych wniosków niewątpliwie zaważyło (nie zawsze eksplicytne) utożsamianie „języka” z systemem leksykalno-gramatycznym. A przecież — jak słusznie zauważył Stanisław Mikołajczak:

Jest kilka sposobów rozumienia pojęcia „język”, a każdy z nich prowadzi do innego odczytania wpływu jednostki na język.

Język można traktować jako:

- 1) system (gramatyka + słownik),
- 2) zbiór tekstów, w których się on realizuje,
- 3) zespół czynności nadawczo-odbiorczych w akcie komunikacji,
- 4) zasób kompetencji językowej użytkowników (z całym kontekstem zachowań pragmatycznych i okołojęzykowych) (Mikołajczak 2011: 16).

Przyjęcie określonego rozumienia języka pociąga za sobą decyzję o doborze elementów, które powinny stanowić obiekt obserwacji. Ta sama prawidłowość dotyczy pojęcia idiolektu, które również było rozpatrywane w różnych paradygmatach i widziane przynajmniej na kilka (wymienianych tu w porządku chronologicznym) sposobów:

- 1) jako jednostkowy wariant języka zbiorowości, jego „egzemplarz” zdeponowany w umyśle danego użytkownika, zasób środków systemowych, jakim dysponuje konkretny mówiący (np. Klemensiewicz 1961: 204);
- 2) jako świadomie kreowany, indywidualny system funkcjonalny, obejmujący zespół elementów uporządkowanych, wewnętrznie powiązanych i służących określonej celowi wraz ze sposobami ich używania;

- 3) jako całość kompetencji językowo-komunikacyjnej jednostki, jej mentalna dyspozycja do wytwarzania i rozumienia tekstów, ogół wiedzy o sposobach używania języka w różnych uwarunkowaniach społeczno-komunikacyjnych (np. Borek 1988; Fliciński 2004);
- 4) jako nośnik autorskiego obrazu świata — „właściwy jednostce, uwarunkowany kulturowo sposób widzenia pewnych fragmentów rzeczywistości pozajęzykowej poprzez język” (Wojciechowska 2000: 8)⁶.

Obecne w historii refleksji nad idiolektem przemiany paradygmatów jego opisu wiązały się z poszerzaniem zakresu zjawisk wchodzących w jego skład. W klasycznej koncepcji Klemensiewiczza charakterystyka języka osobniczego miała obejmować fonetykę, słowotwórstwo, fleksję, składnię i słownik (Klemensiewicz 1961). Według tego modelu skonstruowano znakomitą większość klasycznych monografii języka pisarzy i do dziś *gros* prac z omawianej dziedziny dotyczy którejś z wymienionych kwestii. Jednocześnie ograniczanie opisu idiolektu tylko do nich wielokrotnie było poddawane krytyce, głównie z pozycji stylistycznych bądź hermeneutycznych (np. Kostkiewiczowa 1976; Puzynina 1988), co zaowocowało stopniowym włączaniem w obszar badawczy zagadnień językowo-stylistycznej organizacji wypowiedzi, np. lingwistycznej charakterystyki tropów, problemów spójności i delimitacji tekstu. Przemiany te dotyczyły jednak głównie badań nad idiolektami pisarzy. W analizach idiolektów niekreatywnych, ujmowanych przede wszystkim jako reprezentacje języka różnych grup użytkowników, poszerzenie repertuaru opisywanych zjawisk wiązało się z nowym (wywodzącym się z koncepcji Chomsky’ego) zdefiniowaniem idiolektu jako kompetencji — najpierw językowej, a później (po krytyce Della Hymesa, zob. Hymes 1972; 1980) — językowo-komunikacyjnej. W takim ujęciu Klemensiewiczowska formuła charakterystyki języka osobniczego nie mogła być już wystarczająca.

⁶ W związku z koncepcją idiolektu zob. też: Kozłowska 2009; 2011; 2013: 15–48.

Dlatego też w polu obserwacji stopniowo pojawiały się i pojawiają zagadnienia nowe dla badaczy idiolektów. W szczególności chodzi tu o rozmaite subkompetencje o charakterze pragmatycznym i socjolingwistycznym, takie jak np.: wiedza o regułach wyboru wariantów sytuacyjnych i zasadach etykiety językowej, konstruowanie i rozpoznawanie aktów i gatunków mowy, umiejętność przekazywania informacji nie wprost, uczestniczenia w różnego typu dyskursach itp.

Wydaje się oczywiste, że w dyskusji o relacji idiolektu oraz języka zbiorowości koniecznie trzeba uwzględnić nowe sposoby ujmowania obydwu tych zjawisk.

Typy oddziaływania na język

Pogłębionej uwagi wymaga również samo pojęcie oddziaływania czy wpływu na język, które najczęściej jest utożsamiane z wprowadzeniem do niego nowych elementów, ewentualnie — z upowszechnianiem któregoś z konkurujących ze sobą wariantów. Wydaje się jednak, że przejawów ingerowania jednostki w język może być więcej. Jedną z prób ich uporządkowania podjęła Ewa Siatkowska, która wyróżniła cztery podstawowe role wybitnych użytkowników języka:

- 1) kreatora — czyli jednostki, która zadecydowała o kształcie danego języka etnicznego (np. poprzez wybór podstawy dialektalnej języka literackiego);
- 2) kodyfikatora — osoby korygującej odstępstwa od normy powstałe w toku realizacji systemu;
- 3) propagatora — upowszechniającego określone rozstrzygnięcia poprawnościowe;
- 4) mecenasa — czuwającego nad rozwojem normy (Siatkowska 2006)⁷.

Postulat jeszcze innego ujęcia omawianej kwestii znalazł wyraz we wspomnianej już ankiecie dotyczącej wpływu Jana Pawła II na polszczyznę, a dokładniej — w jednym ze

⁷ Konkretnie przykłady poszczególnych typów oddziaływania na język można odnaleźć w pracach Tadeusza Lewaszkiewicza (2017; 2018).

skierowanych do respondentów pytań, które brzmiało: „Jak można określić oddziaływanie Jana Pawła II na polszczyznę — był Odnowicielem Mowy Polskiej, Krzewicielem Piękna Języka Polskiego, Propagatorem Mowy Polskiej lub czy można to określić inaczej?” (Mikołajczak 2011: 16). Ponieważ pytanie to miało charakter otwarty i dopuszczało formuły zaproponowane przez ankietowanych, wśród odpowiedzi pojawiły się także inne określenia: „Krzewiciel Mowy Polskiej”, „Mistrz Słowa”, „Sługa Słowa Polskiego” oraz „Ten, który wyznacza językowi nowe horyzonty” (Mikołajczak 2011: 17). Chociaż nie wszystkie wymienione nazwy wydają się precyzyjne (np. w jakim sensie papież „wyznaczał językowi nowe horyzonty”?) i chyba nie wszystkie da się przekonująco zinterpretować w kontekście oddziaływania na język (np. „Sługa Słowa Polskiego” wskazuje raczej na określoną postawę Jana Pawła II wobec polszczyzny niż na istnienie wpływu na nią, nawet jeśli uwzględnimy możliwość oddziaływania na stosunek do języka), projektują one nowy sposób rozumienia wpływu jednostki na język, dotyczące oddziaływania już nie tyle na system (jak było w propozycji Ewy Siatkowskiej), ile na sposób i zakres jego użytkowania, jak również na pozycję i prestiż danego języka etnicznego.

W sumie na podstawie przywołanych powyżej określeń odnoszących się do Jana Pawła II oraz przytoczonych w artykule fragmentów wypowiedzi ankietowych można wyróżnić następujące typy oddziaływania na język, a właściwie — jak już wspomniałam — na jego stosowanie oraz pozycję:

- przypominanie i kreatywne stosowanie dobrych tradycji budowania wypowiedzi;
- propagowanie wzorców, dostarczanie przykładów właściwych zachowań komunikacyjnych;
- zwracanie uwagi na funkcje i/lub aspekty języka i wypowiedzi, które danej grupie odbiorców mogą się wydawać nieoczywiste⁸;

⁸ W przypadku Jana Pawła II było to uwypuklenie etycznych aspektów komunikacji.

- poszerzanie zakresu stosowania języka, w szczególności wprowadzanie go do nowych obszarów przestrzeni publicznej;
- dowartościowanie języka oraz budowanie i/lub podnoszenie jego prestiżu;
- szerzenie wiedzy o języku.

Niewykluczone, że obie omówione przed chwilą propozycje, wysunięte już jakiś czas temu i oparte na analizie konkretnych przykładów, wymagają uzupełnienia, a niekiedy być może i uogólnienia. Dla omawianego tu problemu najistotniejsze jest jednak to, aby w ogóle dostrzec różnorodność form oddziaływania jednostki na język i nie zawęzić go tylko do dwóch podstawowych możliwości wskazanych na początku tego podrozdziału, a następnie opracować wymierne sposoby weryfikacji efektów każdego z tych rodzajów wpływu.

Językowe wzorce Polaków

Klasyczne ujęcia omawianego problemu oparte są przede wszystkim na śledzeniu oddziaływania twórców literatury, i to tych najwybitniejszych (m.in.: Klemensiewicz 1959; Urbańczyk 1960; Rospond 1972; Karaś 1976), rzadziej — rozważają one rolę innych ważnych postaci życia społecznego, np. Jana Pawła II (Walczak 2001; Mikołajczak 2011). W efekcie opis ewentualnego wpływu tak dobranych mówiących na polszczyznę utożsamia się z pytaniem o oddziaływanie kultury wysokiej, głównie twórczości artystycznej. Choć przekonanie, że na opis zasługują nie tylko idiolekty pisarzy, znalazło już wyraz w tematach opracowań z zakresu idiolektologii, a w ostatnich latach krąg bohaterów prac analitycznych poszerzył się o autorów tekstów piosenek, tekstów naukowych i popularnonaukowych, osoby parające się tzw. literaturą faktu, jak również ludzi teatru, tłumaczy, publicystów, kaznodziejów, polityków, tzw. celebrytów itp. twórcze językowo podmioty (np. Dawidziak-Kładoczna 2004; Żurek 2011; Dulna-Rak 2016; Wojtyńska-Nowotka 2020),

niekoniernie zresztą charakteryzujących się szczególnie oryginalnością i/lub sprawnością języka, kwestii wpływu takich użytkowników języka na polszczyznę jak dotąd właściwie nie rozważano.

Tymczasem wydaje się, że — szczególnie dziś — szansę oddziaływania na polszczyznę mają idiolekty zupełnie innych użytkowników języka narodowego, niż miało to miejsce w epoce mediów analogowych, a zwłaszcza w komunikacji opartej na słowie drukowanym. Kultura współczesna nie bez powodów zwana jest przecież „kulturą indywidualizmu” (Jacyno 2007; por. Elias 2008). Podstawową wartość stanowi w niej jednostka wraz ze swymi potrzebami i pragnieniami, co przejawia się, jak można sądzić, również w sferze języka (i znajduje wyraz m.in. w deklarowanym dążeniu do oryginalności, nawet za cenę lekceważenia norm). Dodatkowo przemiany w komunikacji, zwłaszcza te wynikające z upowszechnienia mediów elektronicznych, umożliwiają szybkie i praktycznie nieograniczone upowszechnianie innowacji i indywidualizmów. Poza aspektami technicznymi zmiana ta obejmuje jednak również zmianę grona użytkowników, którzy mogą wywierać — i w jakimś stopniu zapewne wywierają — wpływ na polszczyznę. Dzisiejsi bohaterowie i wzory językowe Polaków to już zdecydowanie nie pisarze i często nawet nie indywidualności szczególnie sprawne językowo, wybitni użytkownicy polszczyzny, lecz przede wszystkim celebryci i influencerzy, którzy oddziałują na śledzących ich odbiorców (także na ich kompetencję językową) poprzez media społecznościowe. Wpływy te, choć zwykle ograniczone czasowo i środowiskowo, niewątpliwie zasługują na wnikliwe badania, które mogą zrewidować dotychczasowe ustalenia dotyczące wpływu idiolektów na polszczyznę.

Wydaje się również, że wskazana właśnie zmiana dotycząca językowych wzorców Polaków wymaga przemyślenia kwestii stałości ich oddziaływania. W klasycznych studiach omawiających rolę wielkich pisarzy w historii polszczyzny zakładano, że ślady ich wpływu muszą trwać przez jakiś czas — przynajmniej na tyle długo, aby mogły zostać odnotowane w słownikach czy innych opracowaniach lingwistycznych;

.....

w niektórych pracach badacze ograniczali wręcz pole obserwacji, a tym samym podstawę wnioskowania, do tych elementów, które przetrwały w polszczyźnie aż do ich czasów. Tymczasem — co oczywiste — nie każdy wpływ okazuje się trwały, a dalsze losy danego elementu w historii polszczyzny nie świadczą o istnieniu bądź nieistnieniu oddziaływania jego autora czy propagatora na język. W związku z tym relację idiolektu i języka zbiorowości powinno się opisywać ściśle synchronicznie, rozpatrując tylko i wyłącznie zjawiska współistniejące w czasie. Rzecz jasna, postulat ten wynika przede wszystkim ze względów metodologicznych, a ściślej — z potrzeby oddzielenia od siebie zjawisk z różnych porządków. Nie bez znaczenia są jednak i dane empiryczne, pokazujące, że przywilej wprowadzenia do polszczyzny elementów, które utrzymują się w języku kolejnych pokoleń, przysługiwał dotychczas tylko niewielu mówiącym i stanowił raczej wyjątek niż regułę. Na podstawie kilkudziesięciu czy nawet kilkuset przykładów niepodobna więc wyciągać wiążących wniosków. Co więcej, założenie, że dany element powinien funkcjonować w języku jeszcze przez jakiś czas po jego pierwszym, autorskim użyciu, właściwie uniemożliwia rozpoznania dotyczące ewentualnego oddziaływania tych użytkowników polszczyzny, którzy żyją i działają równocześnie z badaczami zadającymi sobie pytanie o ich wpływ.

Wewnętrzne zróżnicowanie idiolektu

Poszerzenie grona użytkowników języka, których ewentualny wpływ na polszczyznę należałoby przeanalizować, skutkuje ważnymi zmianami dotyczącymi materiału badawczego, co pociąga za sobą konieczność przemodelowania omawianej relacji, a dokładniej — przemyślenia charakteru jej członów. Jak już wspominałam, w tradycyjnym ujęciu przedmiotem opisu, a tym samym hipotetycznym czynnikiem oddziałującym, były przede wszystkim wypowiedzi wybitnych autorów — głównie teksty pisane, reprezentujące styl artystyczny bądź retoryczny, rzadziej — utrzymane w mniej oficjalnym rejestrze języka listy i notatki. Zestawiano je natomiast z tzw. polszczyzną ogólną, standardową bądź

— wedle dawnej nomenklatury — literacką, a więc ponadregionalną, kulturalną odmianą języka, którą ze względu na obecność w edukacji, mediach i urzędach ma być znana ogółowi wykształconych użytkowników języka i wykorzystywana przez nich w mowie lub piśmie w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Trudno nie zauważyć niewspółmierności tak zaprojektowanego powiązania, w którym konfrontuje się wybrane odmiany idiolektu (tzw. idiostyle)⁹ z językiem wspólnym dla wszystkich, którzy odebrali wykształcenie, a przy tym zróżnicowanym funkcjonalnie i sytuacyjnie.

Uwzględnienie języka różnych postaci życia publicznego uświadamia również jeszcze jedną istotną własność dotychczasowych rozstrzygnięć, a mianowicie ograniczenie perspektywy badawczej tylko do obserwacji ewentualnego oddziaływania idiostylu artystycznego. A przecież niemal każdy idiolekt jest zróżnicowany nie tylko chronologicznie, lecz także ze względu na czynniki terytorialne, społeczne, środowiskowe czy biologiczne. Inaczej rzecz ujmując, mieści się on na skrzyżowaniu różnych odmian języka etnicznego; może zawierać również elementy czysto indywidualne, charakterystyczne tylko dla danego mówiącego i będące wyrazem jego kreatywności językowej. Idiolekt można więc opisać jako wiązkę rozmaitych odmian czy „warstw”, powstałą na przecięciu różnych wariantów języka etnicznego,

⁹ Zarysowana w tym podrozdziale koncepcja idiolektu i idiostylu została szczegółowo zaprezentowana w pracach: Kozłowska 2009; 2011; 2013: 15–48. Proponowana koncepcja dość znacząco różni się od dominującej w polskiej tradycji, „idiograficznej” koncepcji idiostylu, opartej na założeniu o jego niepowtarzalności i akcentującej jego dystynktywny charakter (np. Gajda 1988a; 1988b). Idiostyl rozumie się w niej — mówiąc w pewnym uproszczeniu — jako zespół cech odróżniających wypowiedzi danego mówiącego od wypowiedzi innych osób. Opisywane tu rozwiązanie jest odmienne nie tylko od tej właśnie idei, lecz także od innych propozycji metodologicznych związanych z odróżnianiem idiolektu od idiostylu oraz potrzebą opisu złożoności języka jednostki, do których zaliczam: 1) poszukiwanie alternatywnych terminów, np. *subidiostyl* (Gajda 1988a; 1988b), *subidiolekt* (Bobrowski 2015); 2) łączenie idiolektu i idiostylu w jeden koncept (np. koncepcja *idiolektostylu*, Kudra 2006), 3) kwestionowanie zasadności odróżniania idiolektu i idiostylu (Sławkowska 2009a).

czyli z natury niejednorodną. Szczególnie istotne wydaje się funkcjonalne zróżnicowanie idiolektu, który w proponowanym ujęciu realizuje się w rozmaicie sprofilowanych idiostylach (zwanymi inaczej *stylami osobniczymi, stylami indywidualnymi, stylami autora czy jednostki*), czyli indywidualnych sposobach organizacji określonego typu wypowiedzi: potocznych, artystycznych, naukowych, użytkowych, publicystycznych itp. Zróżnicowanie stylistyczne najsilniej ujawnia się w idiolektach jednostek szczególnie sprawnych, biegle „przełączających kody”, najsłabiej lub nawet wcale — u tych użytkowników, którzy opanowali jedynie pierwszy przyswajany styl, to jest potoczny. W przypadku tych pierwszych osób trzeba zatem mówić o ich indywidualnym języku i **stylach**, a nie — jak to jest w zwyczaju — o języku i **stylu**.

Pogłębiająca się świadomość niejednorodności idiolektów, znajdująca coraz pełniejszy wyraz w ich opisach, w połączeniu ze wskazaną już utratą autorytetu i znaczenia idiostylu artystycznego, każe zapytać, czy i inne warianty języka jednostki nie powinny stać się przedmiotem takich dociekań, które prowadzono przede wszystkim w odniesieniu do języka pisarzy. Wydaje się, że nie ma żadnego powodu, aby odmawiać możliwości oddziaływania innym odmianom idiolektu, zwłaszcza potocznej, która współcześnie bywa obecna również w oficjalnych sferach komunikacji, a także medialnej. Być może niekoniecznie należałoby rozważać znaczenie takich odmian idiolektu w kształtowaniu polszczyzny ogólnej — zapewne bardziej instruktywna dla opisu relacji między językiem jednostki a „językiem zbiorowiskowym”, jak również znacznie właściwsza metodologicznie wydaje się decyzja, aby każdą odmianę idiolektu zestawiać z odpowiadającym jej wariantem polszczyzny, tzn. rozpatrywać np. rolę idiostylu publicystycznego jakiegoś wpływowego dziennikarza w polskim dyskursie medialnym albo wpływ środowiskowej odmiany języka opiniotwórczego członka danej grupy zawodowej czy hobbistycznej na socjolekt tej społeczności. Oczywiście bez szczegółowych badań niepodobna wyrokować o istnieniu takiego oddziaływania;

trzeba jednak zauważyć, że nawet lingwiści sceptyczni wobec wpływu pisarzy na polszczyznę ogólną przyznawali, że idiolekty wybitnych autorów odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu jej artystycznej odmiany. Naturalną konsekwencją tej konstatacji powinno być zatem postawienie pytania o możliwość oddziaływania pozostałych idiosylów i innych odmian idiolektów na odpowiednie warianty polszczyzny ogólnej¹⁰.

Problemu istnienia/nieistnienia wpływu idiolektów polszczyńskich mówiących na język zbiorowości nie da się rozstrzygnąć bez badań o charakterze empirycznym. Aby jednak w ogóle je podjąć, należy uświadomić sobie potrzebę postawienia tego problemu na nowo, z uwzględnieniem zaprezentowanych powyżej czynników (a może także jeszcze innych, niewskazanych w niniejszym opracowaniu). Należałoby zatem:

- 1) jako hipotetyczny czynnik wpływający na polszczyznę przyjmować różne (terytorialne, funkcjonalne, społeczne, środowiskowe czy biologiczne) odmiany idiolektów, i to najlepiej realizujące się w wypowiedziach użytkowników o rozmaitych „życiorysach językowych” (w sensie nadanym temu określeniu przez Przemysława Zwolińskiego (Zwoliński 1964; 1970);
- 2) zestawiać je z właściwym wariantem (terytorialnym, funkcjonalnym, społecznym, środowiskowym czy biologicznym) polszczyzny, a nie (tylko) z polszczyzną ogólną;
- 3) rozważać relację idiolektu/idiostylu oraz języka zbiorowości w planie ściśle synchronicznym, a więc niezależnie od dalszych losów danego elementu w dziejach języka czy jego wariantu;

¹⁰ Poza zakresem niniejszych rozważań pozostaje jeszcze frapujący problem wpływu wybranych użytkowników języka na idiolekty innych mówiących.

- 4) rozpatrywać wszystkie możliwe typy oddziaływania na język zbiorowości, czyli m.in.: udział w tworzeniu fundamentów języka bądź poszczególnych jego elementów, korygowanie odstępstw od normy, upowszechnianie wybranych rozstrzygnięć, wspieranie rozwoju języka, a także wpływ na sposoby posługiwania się językiem i jego prestiż;
- 5) brać pod uwagę możliwość wywierania wpływu na zjawiska z różnych poziomów języka — zarówno te dotyczące (szeroko rozumianej) leksyki i gramatyki, jak również pragmatyki, stylistyki, a nawet postawy wobec języka.

Można się spodziewać, że projektowane kierunki myślenia i podejmowane w tym duchu działania badawcze nie tylko dostarczą konkretnych danych lingwistycznych i argumentów w przywoływanej tu dyskusji, lecz także staną się impulsem do ważnych ustaleń teoretycznych i metodologicznych dotyczących relacji między idiolektami i językiem (czy językami) zbiorowości. Jak już wspominałam, relacja ta była dotychczas opisywana w kategoriach zależności bądź adaptacji, a zatem z uwypukleniem nadrzędności/prymarności jednego z jej członów. Niewykluczone, że konieczne okaże się wyjście poza oba te modele: że język ogólny i idiolekty stanowią dwa komplementarne i równorzędne, wzajemnie się warunkujące tryby istnienia języka, jego dwa oblicza, które należy rozważać we wzajemnej łączności.

Literatura

Bobrowski J., 2015, *Archaizmy leksykalne jako ewokanty dawności kulturowej i językowej w idiolekcie pisarskim Stanisława Wyspiańskiego. Analiza semantyczna i stylistyczno-funkcjonalna*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków.

Borek H., 1988, *Co możemy wiedzieć o języku osobniczym?*, w: Brzeziński J. (red.), *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, Zielona Góra, s. 15–21.

Courtenay J.B. de, 1984, *O języku polskim*, Basara J., Szymczak M. (wybór prac, red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Dawidziak-Kładoczna M., 2004, *Cherlacy z sercem oziębłym. O języku pism i mów Józefa Piłsudskiego*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.

Dulna-Rak E., 2016, *Słownik leksyki teatralnej największych polskich reformatorów teatru w dwudziestoleciu międzywojennym — Juliusza Osterwy, Leona Schillera, Aleksandra Zelwerowicza, Wiliama Horzycy, Iwona Galla*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.

Elias N., 2008, *Spółczesność jednostek*, Stawiński J. (przekł.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Fliciński P., 2004, *Idiostyl pisarza jako problem badawczy stylistyki*, w: Liberek J. (red.), *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań, s. 95–108.

Gajda S., 1988a, *O pojęciu idiostylu*, w: Brzeziński J. (red.), *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, Zielona Góra, s. 23–34.

Gajda S., 1988b, *Styl indywidualny a współczesna stylistyka*, w: Basara J. (red.), *Z Polskich Studiów Sławistycznych*, seria 7: *Prace na X Międzynarodowy Kongres Sławistów w Sofii 1988*, cz. 1: *Językoznawstwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 377–384.

Grzegorzczkowska R., 1993, *Opozycja langue–parole w świetle nowych teorii języka*, w: Sambor J., Linde-Usiekiewicz J., Huszcza R. (red.), *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne. Tom poświęcony pamięci Adama Weinsberga*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 39–46.

Hockett Ch.F., 1968, *Kurs językoznawstwa współczesnego*, Topolińska Z., Jurkowski M. (przekł.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Humboldt W. von, 2001, *Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości*, Kowalska E.M. (przekł. i oprac.), Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Hymes D.H., 1972, *On communicative competence*, w: Pride J.B., Holmes J. (red.), *Sociolinguistics: Selected Readings*, Penguin Books, Harmondsworth, s. 269–293.

Hymes D., 1980, *Socjolingwistyka i etnografia mówienia*, Biskupski K. (przekł.), w: Głowiński M. (red.), *Język i społeczeństwo*, Czytelnik, Warszawa, s. 41–82.

Jacyno M., 2007, *Kultura indywidualizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Karaś M., 1976, *O rzekomej roli pisarzy w kształtowaniu języka literackiego (na przykładzie języka polskiego)*, „Język Polski” 56, z. 1, s. 16–26.

Klemensiewicz Z., 1959, *Mickiewicz w dziejach języka polskiego*, w: Klemensiewicz Z. (red.), *O języku Adama Mickiewicza. Studia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 437–485.

Klemensiewicz Z., 1961, *Jak charakteryzować język osobniczy?*, w: Klemensiewicz Z., *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 204–214 [artykuł z 1946 roku].

Kostkiewiczowa T., 1976, *Problemy całościowej charakterystyki stylu pisarza*, w: Markiewicz H., Sławiński J. (red.), *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 274–294.

Kozłowska A., 2009, *Problemy z idiolektem*, w: Korpysz T., Kozłowska A. (red.), *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 111–131.

Kozłowska A., 2011, *O stylistycznym zróżnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły — Jana Pawła II)*, w: Sokólska U. (red.), *Odmiany stylowe polszczyzny — dawniej i dziś*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 89–108.

Kozłowska A., 2013, *Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji. O stylu artystycznym Karola Wojtyły*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.

Kozłowska A., [w druku], *Czy Ferdinand de Saussure wierzył w idiolekt?*

Kudra A., 2006, *Idiolekt, idiosyl czy idiolektosyl?*, w: Pietrzak M. (red.), *Osoba i osobowość — czynniki je kształtujące. Materiały z konferencji 9–11 maja 2005 r.*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, s. 209–221.

Lewaszkiwicz T., 2017, *Pisarze, publicyści i tłumacze jako językoznawcy, kodyfikatorzy oraz reformatorzy języków słowiańskich*, w: Matejko L. (red.), *Literature and Social Change: A Voyage Through the History of Slavic Studies. Proceedings of the International Symposium Literature and Slavic Studies*, Bratislava, Comenius University, s. 83–108.

Lewaszkiwicz T., 2018, *Dolnołużyczcy i górnołużyczcy pisarze, publicyści, tłumacze i redaktorzy jako językoznawcy i kodyfikatorzy łużyckich języków literackich*, w: Дуличенко А.Д., Номати М. (red.), *Славянская микрофилология*, Slavic-Eurasian Research Center Hokkaido University, Vene Ja Slaavi Filologia Osakond Tartu Ülikool, Sapporo–Tartu, s. 291–302.

Lewaszkiwicz T., 2021, *Życiorys językowy Adama Mickiewicza a problem monografii jego języka*, w: Horyń E., Młynarczyk E., Żmigrodzki P. (red.), *Język polski — między tradycją a współczesnością. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, s. 494–504.

Lewaszkiwicz T., [w druku], *Słownictwo Adama Mickiewicza w „Etymologicznym słowniku języka polskiego” Andrzeja Bańkowskiego*.

Mayenowa M.R., 1953, *Wielcy pisarze Odrodzenia a kształtowanie się polskiego języka literackiego. Kilka uwag*, „Życie Literackie” nr 36(86), s. 9–10.

Mikołajczak S., 2011, *Językoznawcy o wpływie Jana Pawła II na język polski*, w: Mikołajczak S., Wrześniewska-Pietrzak M. (red.), *Jan Paweł II w trosce o słowo i prawdę*, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań, s. 15–31.

Nehring W., 1900, *Rozkwit języka polskiego w wieku XVI*, w: *Pamiętnik III. Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie: urządzony przez Towarzystwo Historyczne Lwowskie w dniach 4, 5 i 6 czerwca 1900*, cz. 1: *Referaty*, nakładem uczestników zjazdu, Kraków, s. 1–17.

Nehring W., 1910, *O języku polskim w wieku XVI*, w: Czermak W. (red.), *Pamiętnik Zjazdu Historyczno-Literackiego imienia Mikołaja Reja: dnia 1–4 lipca 1906 roku*, Akademia Umiejętności, Kraków, s. 209–216.

Nitsch K., 1913, *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, „*Język Polski*” 1, z. 2, s. 33–38; z. 3, s. 79–83; z. 6, s. 172–179.

Puzynina J., 1988, *Ironia jako element języka osobniczego*, w: Brzeziński J. (red.), *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, Zielona Góra, s. 35–44.

Rospond S., 1972, *Rola wielkich pisarzy w kształtowaniu języka ogólnonarodowego*, w: Zaleski J. (red.), *Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław s. 137–144.

Saussure F. de, 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Kapspryż K. (przekł.), Polański K. (wstęp i przypisy), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Siatkowska E., 2006, *Jednostka kształtująca normę językową (kreator, kodyfikator, propagator, mecenas)*, w: Pietrzak M. (red.), *Osoba i osobowość — czynniki je kształtujące. Materiały z konferencji 9–11 maja 2005 r.*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, s. 349–355.

Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Sławkowa E., 2009a, *Język pisarza jako metodologiczny problem stylistyki*, w: Maćkowiak K., Piątkowski C. (red.), Gorzelana J. (współpraca), *Język i styl twórcy w kręgu badań współczesnej humanistyki*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 267–278.

Sławkowa E., 2009b, *O różnych sposobach językoznawczej refleksji nad językiem artystycznym*, w: Korpysz T., Kozłowska A. (red.), *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 25–44.

Taszycki W., 1949, *Powstanie i pochodzenie polskiego języka literackiego. Kraków kolebką literackiej polszczyzny*, „*Twórczość*” 5, nr 12, s. 100–117.

Urbańczyk S., 1960, *Rola wielkich pisarzy złotego wieku na tle innych czynników kształtujących normy języka literackiego*, w: Mayenowa M.R., Klemensiewicz Z. (red.), *Odrodzenie w Polsce: materiały sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku*, t. 3: *Historia języka*, cz. 1, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 425–462.

Walczak B., 2001, *Jan Paweł II a język polski*, w: Walczak B. (red.), *Jan Paweł II — człowiek i dzieło. Materiały z konferencji naukowej „Uniwersytet Janowi Pawłowi II”*, Poznań, UAM, 26 kwietnia 2001 roku, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 157–163.

Wojciechowska A., 2000, *Magdaleny z Kossaków Samozwaniec widzenie świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Wojtyńska-Nowotka M., 2020, *Słownik języka Maurycego Mochackiego (na podstawie „Rozpraw Literackich”)*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.

Zwoliński P., 1964, *Życiorys językowy Tarasa Szewczenki*, „*Slavia Orientalis*” 13, nr 4, s. 383–392.

Zwoliński P., 1970, *Życiorys językowy Iwana Kotlarewskiego*, „*Slavia Orientalis*” 19, nr 2, s. 165–177.

Żurek A. (red.), 2011, *Idiolekty w różnych sferach komunikacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

.....
Słowa kluczowe: idiolekt, język jednostki, język osobniczy, polszczyzna, wielcy pisarze

Keywords: idiolect, individual language, language of an individual, Polish language, prominent writers
.....

More about the impact of users on the Polish language

The paper discusses the current studies on the influence of individuals on the Polish language and proposes directions for further research on this issue, resulting mainly from methodological (change of linguistic paradigms: a new concept of language, the need to take into account the internal differentiation of the idiolect), historical (multiple types of influencing a language) and cultural (new language models of Poles) premises. The following postulates have been formulated:

- 1) to study the influence of various variants of idiolects, not only its artistic variation;
- 2) to compare them with the appropriate variant of the Polish language;
- 3) to consider the relationship of an idiolect/idiostyle and a language of the community in a strictly synchronous perspective;
- 4) to consider all possible types of influence on a language of the community;
- 5) to take into account different levels of language and linguistic phenomena, and well as attitudes towards language.